

Frédéric Gros

Engedtlenség

FRÉDÉRIC

Fordította
Csordás Gábor

GROS

Engedetlenség

Az ellenállás filozófiája

TYPOTEX

A fordítás alapjául szolgáló mű:
Frédéric Gros: *Désobéir*
© Éditions Albin Michel/Flammarion, 2017

Hungarian translation © Csordás Gábor, 2024
Hungarian edition © Typotex, Budapest, 2024
Engedély nélkül semmilyen formában nem másolható!

ISBN 978 963 493 312 0

TARTALOM

KATASZTRÓFAPOLITIKA
ELŐSZÓ A MÁSODIK KIADÁSHOZ / 9

ELFOGADTUK
AZ ELFOGADHATATLANT / 16

1. A SZÖRNYETEGSÉGEK
MEGFORDÍTÁSA / 27
2. AZ ALÁVETETTSÉGTŐL
A LÁZADÁSIG / 47
3. ENGEDELMESSÉGTÖBBLET / 58
4. AZ ALÁRENDELTSÉGTŐL
AZ ELLENÁLLÁS JOGÁIG / 77
5. OIDIPUSZ LÁNYA / 91
6. A KONFORMIZMUSTÓL
AZ ÁTHÁGÁSIG / 106
7. AZ 1961-ES ÉV / 125
8. A HOZZÁJÁRULÁSTÓL
A POLGÁRI ENGEDETLENSÉGIG / 148

9. THOREAU SÉTÁJA / 165

10. A POLGÁRI KÜLÖNVÉLEMÉNY / 181

11. AZ ERKÖLCSI ELKÖTELEZŐDÉS / 193

12. A HATÁRTALAN FELELŐSSÉG / 210

13. GONDOLKODÁS, ENGEDETLENSÉG.

AJÁNLÁS GYANÁNT: AZ ÁLLAM / 225

AZ EMBERI ESSÉG KIMOZDÍT MINKET / 242

Gérard Mordillat-nak barátsággal

KATASZTRÓFAPOLITIKA

Előszó a második kiadáshoz

Az *Engedetlenség* első előszavát 2017 májusában írtam. Az általános passzivitást nehezményeztem akkor, a reagálás hiányát a világ nagy botrányaira: a mélységes társadalmi egyenlőtlenségekre, a bolygó rohamos pusztulására, a gazdagság adósságalapú felhalmozódására, a jövő nemzedékek programozott megfojtására stb. Hozzá kellett volna tenni ehhez a migránsok tragédiáját, és mindazt, ami most, a 21. század elején a világ állapotát szégyenletessé teszi.

Az elmúlt év vadul cáfolta csalódott kijelentéseimet a közönnyel határos, apatikus mozdulatlanságról. Létrejött, és főként folytatódott egy kiterjedt tiltakozó mozgalom, a sárgamellényeseké, amelynek sikerült kialakítani a maga ritmusát és rituális formáit, a fennmaradását biztosító kultúráját. Időnként a klímaváltozással vagy a migránsok és hajléktalanok helyzetével kapcsolatos civil engedetlenségi mozgalmak kísérték, társadalmi-földrajzi összetétele, követelései, akcióinak jellege (körforgalmak eltorlaszolása, szombatokénti gyűlések a nagyvárosokban stb.) tekintetében kezdetől fogva elképesztően heterogén volt. Mindazonáltal

kirajzolódott egy közös alap a tagadás értelmében: az, amit „politikaellenességének” nevezhetünk. Ezt a barbár kifejezést azért használom, hogy elkerüljem az „apolitikus” jelzót, amellyel rendszeresen illették 2018 telének tiltakozásait – mintha követeléseik pusztán gazdasági természetűek lettek volna (az új adók elutasítása), és mintha eleve lemondtak volna az egész politikai horizontról. Ellenkezőleg, a hagyományos pártpolitika elvetésével párhuzamosan, a demokrácia új megalapozásának szükségességét hangoztatták. Foucault megfogalmazásával élve,¹ központi kérdésük a „hogyan akarjuk, hogy kormányozzanak minket” volt. Ezen alapult például az állampolgárok által kezdeményezhető népszavazás követelése, továbbá a világ aktuális állapotának (a vagyon termelésének-elosztásának-áthelyezésének gazdasági mechanizmusai, a közérdekű döntések meghozatalának politika folyamata) világosan kifejezésre juttatott elutasítása.

Ezek a tömeges megmozdulások harminc héten át nyugtalanították a hatalmat, folyamatosan elárasztották a hírközlési hálózatokat, és két vállra fektették az elemzőket, akiknek megállt a tudományuk, és képtelenek voltak előre látni a fejleményeket.

Mindenekelőtt pedig nagyméretű rendőri beavatkozást idéztek elő, ennek brutalitását végig az erőszakkal igazolták, amellyel szembetalálkozott – és amelyet előidézett. Anélkül, hogy tagadnánk a kihívás mértékét, amellyel a rendőri erőknek szembe kellett

¹ Michel Foucault: *Qu'est-ce que la critique?* Párizs, Vrin, 2015.

nézniük, és az erőszak fanatikusainak részvételét a tüntetésekből, bizonyos, hogy a végrehajtó hatalom helyenként aránytalan brutalitás engedélyezett (különösen ami a gumilövedékek és a tömegoszlató gránátok kiterjedt alkalmazását illeti), miközben ezt szóhasználatával és tényszerűen módszeresen tagadta (ismételten és vállaltan nem volt hajlandó „rendőri erőszakra” vagy „elnyomásról” beszélni). Hosszú távon felelnie kell majd azért, hogy ha ezek a taktikai döntések bevett gyakorlattá válnak, a rendfenntartó erők deviáns viselkedésének mindennapivá tételéhez és a büntetlenség kultúrájának elterjedéséhez vezethetnek.

A mozgalomnak ideológiai lejárattal is szembe kellett néznie, amelyben bizonyos mértékig a média elitje is részt vett. Nagyon korán meggyanúsították azzal, hogy a szélsőségek malmára hajtja a vizet („fasiszta áporodottságról”, „vörös–barna” szövetségről, „nemzeti populizmusról” beszéltek), hogy alapjában véve nem reprezentatív, hogy gazdasági és társadalmi katasztrófát idéz elő (a rongálás elképesztő költségei, a szombati bevételektől megfosztott kereskedők rohamos elszegényedése stb.) – mintha nem éppen az előzőleg bekövetkezett katasztrófa lett volna a megmozdulások oka. Olyasmit lehetett hallani, hogy a mozgalom gazdasági, erkölcsi, politikai és civilizációs csődbe döntötte Franciaországot. A lejárattal egy olyan (értelmiségiekből, közgazdászokból, politológusokból, újságírókból, televíziósokból álló) csoport műve volt, amelyet a tüntetéseket rendszeresen fémjelző erőszak rémült kárhozzátása egyesített. Eszközkészletük any-

nyira egységes volt, hogy csak egy kutyaszorítóba került kaszttól származhatott. Mindenekelőtt a nem instrumentális erőszak kérdését vetették előzetes cenzúra alá, amelyre a legitimitás/illegitimitás kritériuma sem alkalmazható, amelyet egyszerűen csak sajnálhatunk, anélkül hogy elítelnénk – *nem azért, mert helyeseljük, hanem mert elítélésének kérdése értelmetlen*. Sajnos korunk megtorlásszerűen működő gondolkodása, amelytől alapszabályként idegen a kritika, egy pillanatra sem képes elképzelni az elítélés olyan felfüggesztését, amely ne volna korlátlan felhatalmazás (mintha szüntelenül azt gondolnák, hogy megérteni = fölmenteni).

A legfigyelemreméltóbb eközben, hogy az elnyomás és a lejárás kettős akadályával szemközt a mozgalom ilyen sokáig tartotta magát, ami a társadalmi harag hiteles, mély kiáradásának jelenlétéről tanúskodott.

És most? – kérdezhethetnénk. Mire volt jó ez a lázadás, mi az eredménye? A 2018 decemberében és 2019 áprilisában bejelentett sovány intézkedések bizonyosan nem érték el a társadalmi megrázkódtatás nagyságrendjét. Elvetélt, jövőtlen, mert tartós politikai képviselet nélküli mozgalom? Társadalmi kiütés, amely mára felszívódott? A különböző küzdelmek (egyenlőtlenség, klíma, migráció) konvergenciájának nyilvánvaló és pusztító kudarca?

Kant *A fakultások vitájában* (1798) a francia példát (a Bastille lerombolása, a terror, Bonaparte) tartva szem előtt azt a tételt fogalmazta meg, hogy egy forradalom alapjában véve mindig sikeres. A sikert mindazonáltal nem a forradalmat kiváltó szenvedések orvoslásának

hatékonyasága jelenti, hanem az egy pillanatra felhevülő kollektív „lelkisedés”, amikor egy nép lázasan, felindultan és dühödten felismeri, hogy képes sorsáról dönteni, és lényegileg alkalmas a szabad és méltó életre. Ezt az alkalmasságot és képességet folyamatosan cáfolja a történelem, de amikor a harcok mozgalmak pillanatokra felfüggesztik a történelmet, az emberiség érintetlen fiatalságaként fölfedezik újra.

Bizonyos, hogy a sárgamellényesekkel a tiltakozások új dinamikájának voltunk tanúi, amit lényegében társadalmi hálózatok tartottak fenn – ami egyúttal azt jelenti, hogy manipulálhatóak és mélységesen ellenőrizhetetlenek voltak –, ám ez mindenestre horizontális dinamika volt, minden tartós és egységes képviselőt elutasított, és kibújt a közvetítő testületek befolyása alól.

Válaszul azonban a kormányzatiság eddig ismeretlen, kimozdított, sokkoló formáinak is tanúi voltunk. A „kormányzatiság” fogalmát Foucault-tól veszem itt át,² mert a politikai gondolkodás klasszikus kategóriái (jogállam, köztársaság, demokrácia, liberalizmus, tekintélyuralom, totalitarizmus...) nem szolgálhatnak többé értelmezési rácsként, és korunk politikai újdonságának érzékeltetésére nem elegendő ezeket jelzőkkel módosítani – például „tekintélyelvű demokráciáról”, „elnyomó köztársaságról”, „folytonos rendkívüli állapotról” be-

² Lásd különösen *Sécurité, territoire, population* (szeminárium a Collège de France-ban, 1977–1978) és *Naissance de la biopolitique* (szeminárium a Collège de France-ban, 1978–1979). Szerk. M. Senellart. Párizs, Gallimard – Le Seuil – EHESS, 2004.

szélni. Nem sokat mond a „populizmus” kategóriájának alkalmazása sem, amely főként értékítéletet fejez ki.

A nagy, „fejlett” országokban a katasztrófa kormányzatiságának megjelenését tapasztaljuk, és ebből a nézőpontból kell megértenünk az engedetlenségek mai politikai kezelését. Mit jelent „katasztrófamódban” kormányozni?

A katasztrófa először is megidézett kísértet: minden tartós tiltakozást nyomban azzal vádolnak, hogy társadalmi káoszhoz, polgárháborúhoz vezet. A médiában addig mutogatják az erőszakot, míg be nem látjuk, hogy az engedetlenség logikus következménye az összeomlás lesz.

A félelem persze klasszikus mozgatóerő; annyi az újdonság, hogy ezúttal a katasztrófának egy második értelme alakítja, ezúttal elkerülhetetlen horizontként. Orvosolhatatlan pénzügyi katalizma, visszafordíthatatlan klímaváltozás: a kérlelhetetlen katasztrófát *tagadják*, azaz egyszerre elismerik, cáfolják és elutasítják. A katasztrófa ilyen kétségbevonhatatlansága arra készteti a vezetőket, hogy a nyilvánosság megnyugtatója és a titkos pánik, a vészhelyzet és a közöny bonyolult játékában kormányozzanak, amely főként halogatásból áll, a „túl rövid határidőre” hivatkozva.

A katasztrófa harmadik értelme végül az, amelyet Walter Benjamin fogalmazott meg a *Livre de passages*-ban:³ a katasztrófa az, írja, hogy minden újrakezdődik, és

³ *Paris, capitale du XIXe siècle. Le livre des passages.* Párizs, Cerf, 1989. 491. (Eredeti kiadása: *Das Passagen-Werk. Aufzeichnungen und Materialien.* In uő: *Gesammelte Schriften.* 5. 592.)

mindig ugyanúgy folytatódik. A felújított homlokzatok és az érzelmes bizonygatás mögött, miszerint ezúttal le fogják vonni a tragédiák vagy múltbeli tévedések következményeit, a telhetetlenség és az ostobaság nyomasztó súlya a történelmet olyan kerékvágássá változtatja, amelybe az emberiség minduntalan visszazökken.

Korunk kormányzatiságát a katasztrófa e három vonatkozásának (kísértet, tagadás, ismétlődés) csomója strukturálja.

Vele szemben a jelenlegi engedetlenségi mozgalmak egy negyedik, szimbolikus minta felbukkanását eredményezték: a katasztrófát mint egy eredet visszatérését, a soha nem létezett ismétlését (tehát annak az örökös és elátkozott időnek a pillanatnyi *felfüggesztését*, amely *a történelem basso continuóját* alkotja, vagyis a legkiszolgáltatottabbak szégyentelen kizsákmányolását); a politikai szerződést mint a jogok megosztása és a szolidaritások kultúráját, az együttélés megszervezését, a különbségek harmonikus összetartását – amit Platón isteni szövődéknek nevezett.

Zavarosságukon és túlkapásaikon, megszüntethetetlen tisztatlanságukon túl az engedetlenség kollektív formáiban a helyi hatalom számára az a legveszedelmesebb, hogy egy rövid pillanatra ízelítőt adnak a politika ilyen értelméből, mint közös kalandból, a közjó közös újradefiniálásából.

Márpedig ez, írta Kant még mindig a forradalomról szólva, „nem merül feledésbe”.

2019. július 29.

ELFOGADTUK AZ ELFOGADHATATLANT

*A szörnyek léteznek, de túl kevesen vannak,
hogy valóban veszélyesek lehessenek; veszélye-
sebbek a hétköznapi emberek, a vita nélkül
hinni és engedelmeskedni kész tisztviselők.*

Primo Levi

Átveszem – paradox kiindulásként – Howard Zinn provokációját:⁴ a probléma nem az engedetlenség, a probléma az engedelmisség.⁵ Amire rímel Wilhelm Reich mondása: „Az igazi kérdés nem az, miért lázadnak az emberek, hanem hogy miért nem lázadnak.”⁶

⁴ „Nem a polgári engedetlenség a mi problémánk. A mi problémánk a polgári engedelmisség. A mi problémánk azok az emberek, akik engedelmeskednek kormányuk vezetői diktátumának, akik tehát támogatták a háborúkat. Milliókat öltek meg emiatt az engedelmisség miatt. A mi problémánk az emberek engedelmissége, amikor szegénység, éhség, ostobaság, háború és kegyetlenség pusztítja a világot. A mi problémánk az, hogy az emberek engedelmeskednek, miközben a börtönök tele vannak a kis tolvajokkal, a legnagyobb banditák pedig az országok élén állnak. Ez a mi problémánk” – részlet Zinn egy 1970-ben, a polgári engedetlenségről tartott vitában elhangzott felszólalásából. Lásd *Violence. The Crisis of American Confidence*. Baltimore, Johns Hopkins UP, 1972.

⁵ Ezt az esszét a párizsi Collège universitaire de Sciences Póban tartott szemináriumom ihlette. Köszönet a hallgatóknak kritikus figyelmükért. Köszönet továbbá Hélene Monsacrénak, Amandine Chevreau-nak és Gérard de Cortanze-nak hozzáértésükért, szemfülességükért és jóakarataukért, ami nagy segítségemre volt az esszé megírásában.

⁶ Idézi David Hiez és Bruno Villalba: „Réinterroger la désobéissance civile”. In *La Désobéissance civile. Approches politique et juridique*. Villeneuve d'Ascq, Presses universitaires du Septentrion, 2008. 11.

A világ aktuális állapotának el nem fogadásához vezető okok majdnemhogy túl számosak. Valamennyiük felsorolása a szerencsétlenségek litániájával volna azonos.

Itt csak háromra fogok kitérni, három nyomós okra, amelyek régóta oda vezethettek volna, hogy ne engedelmeskedjünk, és még ma is oda vezethetnének, hiszen a szemünk láttára csak még súlyosabbak lettek.

És mégsem történik semmi, nem mozdul senki vagy majdnem senki.

Az első ok természetesen a társadalmi igazságtalanságok, a jövedelmi egyenlőtlenségek elmélyülése. Marx megállapítása (a radikális pauperizációról) ma még inkább érvényes,⁷ mintha a globalizáció végre lehetővé tette volna, hogy a gazdasági nacionalizmusok megfékezése után teljes terjedelmében kibontakozzon egy fékevesztett, totális kapitalizmus, amelynek aktuális hozadéka egy kőgazdag elit, egy gazdagsága súlya alatt fulladozó, halálra zabált kisebbség létrejött a kifosztottak 99 százalékaival szemben, akik erejük fogytán vonszolják magukkal tartozásukat vagy nyomorukat. A középosztályok elszegényedésének és egy kisebbség exponenciális gazdagodásának szorosan összefüggő spiráljait fokozzák az új technológiák, amelyek eltörlik a mostanáig észszerű egyensúlyt fenntartó késleltetés, a „súrlódás” hatásait.⁸ A folyamat gyorsul, nekilódul.

⁷ Bernard Maris: *Marx, ô Marx, pourquoi m'as-tu abandonné?* Párizs, Flammarion, 2012. xi.

⁸ A kifejezést Henry David Thoreau-tól veszem át. (*A polgári engedetlenség iránti kötelességről*. Budapest, Európa, 1990. Ford. Vámosi Pál. Lásd erről a szövegről később a „Thoreau sétája” című fejezetet; Thoreau is *friction*ról beszél.)

A biztosítási racionalitás (a rideg kockázatszámítás) mindenütt azokkal fizettet sokat, akiknek semmijük sincs. Jéghideg aritmetikai nyilvánvalóság jellemzi, amely költségkímélő módon öblíti át a gazdasági döntéshozók lelkét, mindazokét, akik a legközelebb elbocsátandók jegyzékét kézben tartva megalázó leereszkedéssel kijelenthetik: „Mit tegyünk, sajnálatos helyzet, de végtére is a számok számok, és nem mehetünk szembe a számok realitásával.”

Csak éppen a számok „realitása” az ő nyugodt lelkiismeretükön kívül sehol sem található.⁹ Vagy nem is: a számok realitása a létrehozott, kemény és szörnyű *valóság következményeinek* realitása. Amikor az egyenleteket tekintély forrásának, az Excel-táblázatokat orákulumnak tekintik, amelyek előtt tisztelettel fejet hajtanak, amikor ez a döntések mozgatóereje, akkor a társadalmi reménytelenség, a hó végi nyomorúság, a lecsúszás, a rombolás eleve igazolva van. És mindez a közgazdaság érc törvényeivel, az egyenletek megkerülhetetlen „realitásával” összhangban: a számok számok.

Miféle realitás? Nem az elfojtott kölcsönös szolidaritásé, nem az elemi igazságérzeté, az osztozás eszményéé. Nem az emberi realitások gazdagsága, amelyet a vezetők – a „felelősök”, mint mondani szokás, kétségtelenül ironikusan – könnyen elegy számításból elfelejtene, letagadnak, elrejtene önmaguk elől fényes papírra nyomtatott statisztikáik vetítővászna mögött.

⁹ Vagy a matematika autisztikus realitása ez, amelynek érvényessége kikezdehetetlen, mivel szigorúan belső – tautologikus, mint Wittgenstein mondta volna. Lásd *Logikai-filozófiai értekezését*.

És miféle „felsőbb” törvényszerűség? Én szégyentelen mohóságot látok csupán. Hol a gondviselés, amelyre hivatkoznak? És az elkerülhetetlen szükségszerűség? Értem, hogy a hatalom és a pénz birtokosai tanúságot tesznek hitükről, ha alkalmat adunk rá. A vállalkozások vezetőinek fitogtatott jámborságát sokáig képmutatásnak véltem. Holott nem az. A cinizmus magasabb, szinte éteri fokra ért, ahol nem elválasztható az őszinteségtől. Hiszen a gazdaság törvényei és Isten kinyilatkoztatásai hasonlítanak, ugyanabban a transzcendenciában lebegnek, ugyanolyan elkerülhetetlenséget sugallva, amely kivétel nélkül mindenkire „érvényes”, mint az idő, amely adott, és a halál, amely elkövetkezik. Olyannyira, hogy a világrend rendkívüli előjogokat élvező kedvezményezettjét – a tömeggel szemben, amelynek sorsa ezután már csak a *túlélés* – ez szinte már alázatra készíti. Hol van megmondva, hogy ekkora esztelenségnek – az egyenlőtlenségek letagadott szörnyének – felsőbb, legalábbis teológiai-matematikai magyarázata kell legyen, és nem pusztán csak felszín? Pontosan ez a gazdaságtanba bevezetett matematikai formalizmus kegyetlen funkciója: a nyereséget beseprők ártatlanná nyilvánítása. Nem, nem a mocskos haszonleső sanyargatja az emberiséget, hanem a törvények alázatos szolgája, a törvények hatalma, bonyolultsága pedig a hétköznapi halandók fölött áll. Hallom e túlfizetett vezetők, sportos milliomosok hangját. Ezzel az ellenvetéssel könnyítenek lelkiismeretükön: „De végtére is, ezeket a mértéktelen járandóságokat nem én követeltem, hanem felajánlották nekem! Alighanem, mert megérdemlem.” Mondják csak azt a

kizsákmányolt munkásoknak, hogy megérdemlik a fizetésüket, hogy azért alulfizettek, mert alja emberek!

A gazdagok gazdagodásának és a szegények elszegényedésének kettős folyamata a középosztály fokozatos összeomlását vonja maga után.¹⁰ Vagy arrogancia, vagy reménytelenség: egyre kevésbé létezik köztes realitás azok között, akik párnázott karosszékeikben elvárják cselekedeteik fokozott méltánylását, és akiket fizetésük csökkentésével sújtanak, úgyhogy az hamarosan nem lesz elég, nem mondom, hogy az életben maradáshoz, de adósságaik törlesztéséhez. Az élet az a kevés, ami a bankok kifizetése után marad. A legelemibb szolidaritás szabályai felmorzsolódnak. Az emberi realitás szétfoszlik, és a könnyedén elmélkedő és heverésző vezetők aranyozott szalonjaiban nem marad belőle más, mint Isten és az egyenletek, miközben a másik világban morzsákon marakodnak. A középosztály eltűnésével egy közös világvész el – az általános hasznosság eszményei, a közjó, amelynek mindig is az volt a feladata, hogy fenntartsa egy középosztály állagát, amely korlátokat szabott a végletes nyomornak és a végletes gazdagságnak, és ahogy Euripidész több mint húsz évszázaddal ezelőtt írta az *Oltalomkeresők*ben, egyenesen a demokrácia lehetőségét testesítette meg.¹¹

¹⁰ Louis Chauvel: *La Spirale du déclassement*. Párizs, Seuil, 2016.

¹¹ „Mert háromféle polgár él: a gazdagok / dologtalan mindegyre többre éhesek. / A koldusok, ha még kenyér se jut nekik, / veszélyesek: vad irígységre hajlanak, / dusakra mérgezett fulánkot öltve ki, / kiket gaz népvezérek nyelve lépre csalt. / A közbulálló tartja fenn az államot / a három osztály közt, államrend őreként.” *Oltalomkeresők*, 238–245. In *Euripidész összes drámái*. Budapest, Európa, 1984. Ford. Kárpáty Csilla.

Ez a hasadás mégis alig szítja még fel a nép politikai gyűlöletét a jómódúak ellen. Belső megosztottságok határtalan során törnek meg. Minthogy a legtehetősebbek körülményei elsősorban a hozzájuk hasonlóvá válás szenvedélyét táplálják, minthogy a szegénység büszkesége, amelyet a jövőbeli elégtétel reménye táplál, az agresszív szégyenkezésnek adta át a helyét, hiszen a mindenhová eljuttatott üzenet szerint csak a mértéktelen fogyasztás adja az élet értelmét, és hagyjuk, hogy könnyű élvezetekkel bekebelezzen a jelen. Ilyen és más okok folytán a kizsákmányolt többség jogos haragja a kisebbség ellen rövidre záródik, megoszlik a kis haszonélvezők gyűlölése és a kis bűnösök félelme között.

A birtokban lévők gazdagodásának sebessége növekszik, a lecsúszás spirálja gyorsul. A hatalmasok gazdagsága meghaladja a képzeletet, és annak kínja, amit hajdan „hóvégnék” neveztek – de ma már a következő tíz vagy húsz év van adóssággal megterhelve –, nem elgondolható a felső osztályok számára, amelyek csak óriási profitjuk *változásaira* kapják fel a fejüket. Az „igazságtalanságról” szóló beszéd elavult. A szemérmertlenség korában élünk. A nagyvállalatok igazgatóinak járandóságai, a média által ajnározott sportolók fizetései, a művészek jövedelmei trágár mértékűek. Az egyenlőtlenségek elérték azt a pontot, hogy már csak a *két emberiség* hipotézisével igazolhatók.

Korunk világának második elviselhetetlen vonása környezetünk fokozódó pusztulása. A levegő, a talaj és „termékei”, a növényzet: minden szennyezett, mocsok fojtogatja. Holott a természet mindig is a megújulás ké-

pessége, az Ugyanaz ismétlődése volt számunkra. Azt mondtuk, a kultúra termékei elhasználódnak, elöregednek és elpusztulnak, a természet ezzel szemben lényegében a tavasz. Minden mindig újakezdődik. Az Ugyanaz örök ismétlése, szüntelen újraindulás, ugyanazoknak a formáknak a mágikus újramegjelenése, változatlan frissesség. Az *Antigoné* kórusa a „meg-megújuló” Gaiáról énekel (339. sor). Nos, a Föld elfáradt, a 21. század a kimerülés és a sivatagok százada lesz. Az emberiség korlátai elé állítja a természetet. A talaj termékenysége kimerül, a források kiszáradnak, a készletek elfogynak.

Hans Jonas a *Principe responsabilité*ban felveti a visszafordíthatatlanság kérdését.¹² Azt mondtuk: mi, törékeny halandók évszázadokon keresztül a technikával védekeztünk a természet ellen. Ám technikai lehetőségeink olyan mértékben megnöttek, hogy most már nem csupán az élők külső jegyeit befolyásolják, hanem magát az élet alapját – szolgáljanak példa gyanánt a genetikai módosítások. Technikai beavatkozásainkkal visszafordíthatatlan változásokat idézünk elő, a boszorkányinas szerepét játsszuk. A természet, most először, sebezhetőnek tűnik. Évszázadokon át a technikával védtük magunkat a természet ellen. Mostantól a természetet kell védeni a technikától. Csakhogy ma, majdnem fél évszázaddal Jonas elemzése után, immár nem a természet megváltoztatásáról, hanem *megfojtásáról* van szó: az élő fajok és a természeti erőforrások

¹² *Le Principe responsabilité*. Párizs, Flammarion, 2013. (Eredeti kiadása: *Das Prinzip Verantwortung. Versuch einer Ethik für die technologische Zivilisation*. Frankfurt am Main, Insel, 1979.)

„megújulásának” feltételei nem hozhatók össze, az új-
jászületés ciklusa megszakadt. A tavasz vége fenyeget.

Az utolsó elfogadhatatlan, amely kétségtelenül
magában foglalja és spirális mozgásban tartja a két
előbbit, a gazdagság létrehozásának mai folyamatával
kapcsolatos. Amit „kapitalizmusnak” nevezünk, diffúz,
bonyolult, próteuszi természetű. Annyi bizonyos, hogy
a részvényesi rendszer elterjedése, a pénzügyi speku-
láció fontossága, az eladósodás általános elve és az új
technológiák által lehetővé tett gyorsulás körülményei
között valójában évtizedek óta egy új kapitalizmus van
jelen: a gazdagság létrehozása adósság és spekuláció út-
ján, ami hitelteleníti a munkát (a fizetés a szegényeknek
való), elsorvasztja az erőket és az időt. Nem pontosan
arról van szó, hogy a szakadék *felé* rohanunk – és még
kevésbé fejjel a falnak –, ez a rohanás *maga* a szakadék.
A gazdagodás a jövőbeli emberiség rovására zajlik.

Ez a világ a mélységes egyenlőtlenségeivel, termé-
szetes alapjai beszakadásával, öngyilkos előrerohanásá-
val, ez a világ, amelyet émelyítő örökségként hagyunk
a jövőbeli nemzedékekre, a miénk. És ha azt mondom,
„miénk”, ez nem annyi, mint mát mondani a tegnaphoz
képest. Azért nevezem „miénknek”, hogy azt mondjam:
ez a világ, amelyet már évtizedek óta mi hoztunk lét-
re, amelyet mi hagyunk felépülni, mindenesetre az a
világ, amelyet az utánunk jövőkre hagyunk. Eszement
egoistáknak, halálosan felelőtleneknek fognak találni
minket.

És miért nem mondtunk semmit, miért állunk
még ma is tétlenül, nem mondom, hogy belenyug-

vóan, de mindenesetre megpróbálva félrenézni? Miért hagytuk megtörténni, miért viselkedtünk a katasztrófa nézőiként?

Ez a könyv az engedetlenség kérdését azért *az engedelmességből kiindulva* tárgyalja, mert a világ folyásának abszurdításával, irracionalitásával szemközt az engedetlenség magától értetődő. Nem sok magyarázatot igényel. Miért ne engedelmeskedjünk? Elég kinyitnunk a szemünket. Az engedetlenség olyan mértékben indokolt, normális, hogy a reagálás hiánya, a passzivitás a megdöbbentő.

Miért engedelmeskedünk, és főként: hogyan engedelmeskedünk? Az engedelmesség stilsztikájára van szükségünk, amely egyedül vezethetne el az engedetlenség stilsztikájához. Újra kell definiálni az alávetettség, a hozzájárulás, a konformizmus stb. különbségeit; meg kell különböztetni egymástól az ellenállás jogát, a szolgálatmegtagadást, a lázadást stb. Sokat tanulmányozták a demokráciakritikákat.¹³ Ez a könyv egy *kritikus demokrácia* gondolatát veszi védelmébe. A demokrácia egészen más valami, mint intézményesített forma, amelyet a szabadságjogok védelme, a pluralitás elfogadása, a többségi akaratok tiszteletben tartása ihlette „jó” gyakorlatok vagy eljárások jellemeznek. Még ha *ennek kell is lennie*, a demokrácia egyúttal a mindannyiunk szívében élő etikai feszültséget is jelenti, a politikára való rákérdezés követelményét, a nyilvános cselekvést, a világban forgást az egyetemes igazságosság elvét hordozó *politikai én*

¹³ Lásd Jean-Marie Donegani és Marc Sadoun kitűnő könyvét: *Critiques de la démocratie*. Párizs, PUF, 2012.

gyanánt, és legfőképpen nem az én egyszerű „nyilvános megjelenése” a belső énnel szemben. Abba kell hagyni a nyilvános és a külső összekeverését. A nyilvános én a politikai bensőségünk. A megítélés, a gondolkodás képessége, kritikai adottság bennünk. Az a pont bennünk, ahonnan az egyezményes igazságok, a társadalmi konformizmusok, az előregyártott gondolatok elutasítása előtör.¹⁴

A politikai énnak ez az erőforrása mindazonáltal hiábavaló, terméketlen marad, ha nem támasztja alá kollektivitás, ha nem a jövőre vonatkozó, többesben elhatározott tervet hordozó közös cselekvésben ölt alakot. Enélkül az engedetlenségi mozgalmakat minden pillanatban az instrumentalizáció, a bekebelezés, a parancsszóra elfojtás, a vezetőváltás veszélye fenyegeti.

Azt a mozgalmat fogjuk „polgári különvéleménynek”¹⁵ nevezni, amely által a politikai szubjektum az engedetlenség állapotában találja magát.

A lázadás nem elhatározás kérdése. Akkor ragad magával egy közösséget, amikor a közös engedetlenségre való képesség ismét érzékelhetővé, ragályossá válik, amikor az elviselhetetlenség tapasztalata összehűsődve társadalmi nyilvánvalóság lesz. Ez előzetesen

¹⁴ Ebben az értelemben a kritikus demokrácia nem egy politikai rendszer a sok közül, hanem a politikai szubjektum etikai strukturálódása. Azt a mindenki nyitott, strukturális lehetőséget jelöli, hogy ne engedelmessé váljon a másoknak, másoknak, az államnak és az intézményeknek, az individuális én minden pszichológiájára, a lélek minden metafizikájára visszavezethetetlen vetemedés révén.

¹⁵ A *dissidence* kifejezést fordítom így, visszaadva a szó voltaképpeni értelmét – *a ford*.